

sluitende verklaring moeilijk te vinden is en dat die eerder met conjuncturele dan structurele ontwikkelingen te verbinden is, en misschien zelfs vooral aan het toeval is te wijten.

De eerste band wordt afgesloten met een hoofdstuk over de plek en de rol van godsdienst in Amsterdam, geschreven door Joke Spaans. Het is een lang, gedegen, helder, zakelijk en informatief verhaal, waarbij veel behartigenswaardigs aan bod komt. Mij beviel onder meer een boeiend stuk over preken, waarbij Spaans duidelijk maakt dat de aard daarvan in de diverse kerken vergelijkbaar was en aangeeft welke grenzen hieraan door het stadsbestuur werden gesteld. Doordat zij de situatie tot 1795 behandelt, loopt dit stuk ver vooruit op de rest van het boek.

Het deel eindigt overigens niet in 1795, maar in 1813, het jaar waarin het koninkrijk der Nederlanden is ingesteld. Mijns inziens zou 1795 toch een logischer eindpunt zijn geweest en een aantal hoofdstukken, behalve dat over godsdienst ook die over economische en maatschappelijke ontwikkelingen, zet hier de punt. Het eind van de Republiek hield immers mede een essentiële verandering in de positie van Amsterdam binnen Nederland in. In de nieuwe Bataafse Republiek, die bovendien na drie jaar een eenheidsstaat werd, kon de machtigste stad politiek geen doorslaggevende rol meer spelen. Dat wordt vanzelfsprekend door Thomas Poell in dit laatste hoofdstuk ook aangegeven. Ten aanzien van de overgang van het oude naar het nieuwe regime doet hij dit bovendien op een heldere en degelijke manier. Desalniettemin maakt dit hoofdstuk over de periode 1795-1813 de indruk van een soort appendix. Zelfs de keuze van de afbeeldingen maakt hier een wat halfslachtige indruk en hetzelfde geldt voor het tweede gedeelte van dit hoofdstuk, waarin Poell bijna tussen neus en lippen door vertelt dat Amsterdam tijdens het bewind zowel hoofdstad als regeringszetel werd. In de inleiding tot deze band wordt trouwens met zoveel woorden beweerd dat Amsterdam géén regeringszetel werd, hetgeen onjuist is, al duurde dit maar kort, en in Poells stuk wordt niets gezegd over wat dit voor de stad betekende.

Vanzelfsprekend bieden beide banden van dit tweede deel een enorme rijkdom aan informatie en inzichten, niet alleen dankzij de prachtige afbeeldingen, maar ook dankzij de tekst. Maar hierbij moet toch de opmerking worden gemaakt dat de verschillen in aanpak, niveau en presentatie groter zijn dan nodig, waardoor het resultaat te wisselvallig is. Het zijn vooral de illustraties die het boek zijn eenheid geven.

Gijs van der Ham

C. Secretan, ed., *Simon Stevin. De la vie civile 1590* (Lyon: ENS éditions, 2005, 238 blz., ISBN 2 84788 047 X).

In 1939 publiceerde Annie Romein in samenwerking met anderen een nieuwe editie van Simon Stevins *Vita politica. Het burgerlyck leven* uit 1590. Deze uitgave werd bijna dertig jaar later met haar 'woord vooraf' in het Engels in Stevins verzamelde werken opgenomen. Dat betekende een keurige begrafenis van wat zij als 'een vreemde eend in de bijt' van het oeuvre van Stevin kenschetste, die alleen door zijn gebruik van het

Nederlands de moeite waard zou zijn. In 2001 kwam er een facsimile-editie met hertaling uit, gepresenteerd en toegelicht door Pim den Boer. Stevins boekje werd door hem geanalyseerd en van context voorzien, waarbij de term 'echt revolutionair' voor diens wijze van redeneren viel. Inderdaad had Stevin niet veel op met de van de klassieken uitgaande en door het humanisme geleide werken van zijn voorgangers. Maar zijn pragmatische boodschap werd evenzeer beïnvloed door hun angst voor tweespalt en burgeroorlog. Hij stelde goede wetten en een gematigde regering voorop. Nu is er zelfs een Franse vertaling verschenen, begeleid door de teksten van zeven voordrachten die op een colloquium zijn uitgesproken.

Catherine Secretan leidt het geheel in met een schets van Stevins leven en werk. *Het burgerlyck leven* is tussen alle andere publicaties van de kwartiermeester-generaal van de Staten-Generaal een apart verschijnsel omdat de rest nooit over politiek gaat. Maar het boekje zelf is ook bijzonder in zijn kwaliteit van leidraad voor de burger hoe te handelen in geval zijn geweten hem zegt dat hij het niet eens kan zijn met de regering. Dat Stevin in dit geval ook reageert op Machiavelli en zijn raadgevingen is niet verwonderlijk. Toch moet Stevins werkje niet van zijn omgeving worden geïsoleerd in de dubbele zin van het woord. Hij hield rekening met de politieke situatie, kende het werk van tijdgenoten én er is invloed van zijn wiskundige en andere activiteiten in *Het burgerlyck leven* te onderkennen. Daar gaan ook de meeste voordrachten over. Klaas van Berkel bespreekt de bemoeienis van Stevin met de oprichting van de toen zo nodige school voor vestingbouw bij de Leidse universiteit in 1600. Hélène Vérin behandelt de boeiende vraag in hoeverre de manier van redeneren in de positie van een burger en vestingbouwer gelijk op gaan. Ook Dominique Descotes bespreekt aan de hand van voorbeelden wat hij de wiskundige rhetorica van Stevin noemt om te concluderen dat de mechanica in wiskundige formules wordt omgezet waarbij een beroep wordt gedaan op rhetorische vormen van Euclidische meetkunde. Theo Verbeek vraagt aandacht voor de *Dialectike* uit 1585, een verhandeling die niet in de verzamelde werken werd opgenomen. Het is volgens hem niet Stevins belangrijkste bijdrage tot de wetenschap. Ook hier blijkt diens voorkeur voor eenlettergrepige woorden in het gebruik van het Nederlands. Pim den Boer zet de schijnwerper op een onderdeel van zijn presentatie uit 2001 namelijk een vergelijking van het hoofdwerk van Lipsius, de *Politica*, met wat Stevin schreef. Zoals te verwachten kwamen zij tot een heel verschillend soort boek met een verschillende slotsom. Catherine Secretan beklemtoont het feit dat voor Stevin elke theorie nauw verband hield met de praktijk en hoe hij in tegenstelling tot Lipsius de klassieke inspiratie verwierp en empirisch, uitgaande van historische voorbeelden, te werk ging. Mario Turchetti bekijkt welke termen Stevin gebruikte in zijn politieke tractaat. Hij vergelijkt het met Bodins werk. Deze laatste drie essays vertonen in hun parallele benadering nogal eens herhalingen, maar het is natuurlijk buitengewoon nuttig dat zowel de tekst van Stevin als de voordrachten nu voor een internationaal publiek in een handzame uitgave beschikbaar zijn.

E. O. G. Haitzma Mulier

J. Exalto, *Gereformeerde heiligen. De religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2005; Nijmegen: Vantilt, 2005, 366 blz., € 24,90, ISBN 90 77503 24 2).

Op het omslag van dit rijk geïllustreerde boek staat Rembrandts bekende voorstelling van aartsvader Jacob die de zonen van Jozef zegent. In de verantwoording vermeldt de auteur: ‘ook diverse zeventiende-eeuwse predikanten gaven op hun sterfbed een aartsvaderlijke zegen.’ De identificatie met een — in dit geval oud-testamentische — voorbeeldfiguur, leidde niet alleen tot persoonlijke toeëigening van zijn levensverhaal, maar ook tot concrete navolging ervan.

Gereformeerde heiligen borduurt, net als de onlangs verschenen bundel *Confessional sanctity* (2004) met verschillende bijdragen van VU-historici, in zijn theoretische concepten voort op de inaugurele rede *Heiligen, idolen, iconen* (1998) van ‘aartsvader’ Willem Frijhoff. In dit proefschrift stelt Exalto dat het fenomeen van het benoemen en navolgen van heiligen ook in verschillende protestantse gezindten van de vroegmoderne tijd een belangrijke rol speelde. De kerkelijke leraren namen weliswaar afstand van de wijze waarop de heiligenverering in de post-tridentijnse katholieke kerk gestalte had gekregen, met een sterke accentuering van gebeden om voorspraak, geloof in wonderen en reliekverering, maar namen bewust of onbewust andere elementen van de traditie wél over. Ze erkenden het belang van exemplarische levensvormen en onderkenden deze als bijzonder, religieus geïnspireerd of in ieder geval religieus waardevol en navolgenswaardig. Uiteraard creëerden de protestantse gezindten daarbij wel hun eigen heiligencanon.

Exalto biedt in zijn vlot geschreven studie, die zich concentreert op de zeventiende eeuw en het meest van zijn materiaal put uit schrijvers van en rond de Nadere Reformatie, een verkenning voor het Nederlands taalgebied. Het boek bevat een rijke documentatie uit geschriften van en verhalen over kerkelijke voormannen als Jodocus van Lodensteijn, Gisbertus Voetius, Theodorus en Wilhelmus à Brakel, Willem Teellinck, Henricus van Rijn, Jacobus Borstius en Willem Sluiter. Zo bespreekt Exalto verschillende bronnen waarin exemplen van heiligheid werden aangereikt: preken, martyrologieën, wonderverhalen, spirituele biografieën, thanatografieën (beschouwingen over het sterven) en lijkpreken; meer zijdelings komen tevens liederen, theater en de beeldcultuur aan bod. Vanuit de sterke oriëntatie op de Schrift waren de voornaamste exemplen uiteraard die van bijbelse heiligen: de Vaders Abraham, Jacob, Jozef, Mozes, David, Salomo en Paulus als mannelijke modellen en de ‘Moeders van Israël’ Sara, Esther, Ruth, Judith, Susanna en, strict schriftuurlijk ingekleed, Maria als vrouwelijke modellen. Zich spiegelend aan de bijbelse modellen, kende de Reformatie echter ook *living saints*, eigentijdse inspirerende voorbeeldfiguren.

Exalto gaat in het bijzonder in op drie soorten. Hij laat zien hoe het model van martelaren, profeten en koningen zich voortzette in levende exemplen van geloofsstrijders, dominees en stadhouders. Gezien de chronologische afbakening gaat iets minder aandacht uit naar het martelarenexempel, belangrijk in de spiritualiteit van de vroeg-protestantse kerken, en meer naar de exemplen uit de tijd van kerkelijke consolidatie. Krijgt de lezer, in aparte hoofdstukken over dominees en stadhouders, daarmee een duidelijk beeld van mannelijke modellen van gereformeerd leiderschap, onbevredigend is het toch dat de